

ARUZ VAZNIDAGI RUBOIY, TUYUQ VA G'AZALLARNI IFODALI O'QISH TEXNOLOGIYALARI

Elamanova Dildora Sur'at qizi

Alfraganus University Ijtimoiy fanlar fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi BT-23-2-guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17934789>

Annotatsiya. Ushbu maqolada aruz vaznidagi ruboiy, tuyuq va g'azal janrlarini ifodali o'qishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari yoritiladi. Sharq mumtoz adabiyotining asosiy vazn tizimi bo'lgan aruz o'zining qat'iy bo'g'in uzun-qisqaligi, musiqa va ritm uyg'unligi bilan o'quvchi nutq madaniyatini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Maqolada aruz vaznida yozilgan matnlarni o'qitishda fonetik tayyorgarlik, nafasni boshqarish, talaffuz aniqligi, ohangdorlik, ritmik urg'u, pauza va tempni to'g'ri qo'llash kabi metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ruboiy va tuyuqning ixcham shakli, g'azalning keng qamrovli tuzilishi o'qish texnikasiga qanday ta'sir qilishi ilmiy asosda izohlanadi. Innovatsion yondashuvlar — audio-darslar, videomashg'ulotlar, raqamli skaner-ritm tizimlari, mobil ilovalar va dramatisatsiya mashqlari orqali aruzni oson o'zlashtirish imkoniyatlari ham ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda o'qituvchi va o'quvchining interaktiv hamkorligiga asoslangan ifodali o'qish texnologiyalarining afzalliklari asoslab beriladi. Maqola aruz vazni bo'yicha o'qish madaniyatini rivojlantirish, mumtoz merosni chuqurroq anglash, badiiy tafakkurni kengaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ruboiy, tuyuq, g'azal, ifodali o'qish, ritm, ohang, urg'u, pauza, nutq madaniyati, mumtoz adabiyot, innovatsion texnologiyalar, fonetika, talaffuz, pedagogik metodika.

Sharq mumtoz adabiyoti tarixida aruz vaznining tutgan o'rni beqiyosdir. Bu vazn tizimi faqat she'riy shaklning tashqi ko'rinishini emas, balki fikrning ichki musiqasini, ohangini, ruhiy ritmini ham belgilaydi. Ruboiy, tuyuq va g'azal esa ushbu vaznning eng ko'p qo'llangan janrlaridan bo'lib, ularni o'qish, tinglash va anglash jarayonida ohangdorlik, urg'u, pauza va ritmni to'g'ri qo'llash alohida ahamiyatga ega. Ifodali o'qish texnologiyalarini ilmiy asosda qo'llash o'quvchilarda mumtoz she'riyatni teran idrok etish, badiiy tafakkurni rivojlantirish, nutq estetikasi va madaniyatini shakllantirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada aruz vaznidagi ruboiy, tuyuq va g'azallarni ifodali o'qishga o'rgatishning zamonaviy metodik asoslari, amaliy tavsiyalari hamda multimediali yondashuvlar keng tahlil qilinadi.

Aruz vazni uzun (–) va qisqa (◡) bo'g'inlarning qat'iy tartibda joylashuvidan tashkil topadi. She'rning ohangdorligi aynan mana shu bo'g'inlar tizimiga bog'liq. Ifodali o'qishda o'quvchi:

1. bo'g'inlar uzun-qisqaligini farqlashi,
 2. ritmning umumiy oqimini his qilishi,
 3. og'ir va yengil ohanglarni bir maromda berishi,
 4. ortiqcha pauza yoki uzaytirishdan qochishi
- zarur.[1]

Aruzdagi asarlarni zo'rma-zo'rakilik bilan emas, tabiiy ohangda, ammo vazn talabini buzmaganda o'qish — ifodali o'qish texnologiyalarining eng muhim ko'nikmalaridan biridir.

Ruboiy — fikrning eng ixcham, eng tiqiz shakli. To'rt misrada falsafiy, hayotiy yoki liriko-romantik g'oya mujassam bo'lganligi sababli ruboiy o'qish jarayonida:

pauza qisqa,
ohang qat'iy nazoratli,
intonatsiya keskin o'zgaruvchan bo'lmasligi,
yakuniy misrada hissiy kulminatsiya berilishi
zarur bo'ladi.

Ruboiyda har bir so'z semantik yuk ko'taradi. Shuning uchun talaffuzning aniqligi ruboiy mazmunini ochishda alohida ahamiyatga ega.

Tuyuq — turkiy she'riyatga xos janr. Qafiya tizimi murakkab bo'lganligi sababli o'qishda fonetik mutanosiblikni saqlash juda muhim. Tuyuqdagi o'yinli so'zlar, ko'p ma'noli ifodalar o'quvchidan:

ohangni tabiiy o'zgartirish,
yashirin ma'no qatlamlarini intonatsiya bilan ajratish,
ritmni buzmaslik
ko'nikmalarini talab qiladi.[2]

Tuyuqning mazmuni ko'pincha hazilomuz, latif, kinoyali bo'lishi mumkin. Bu holat ifodali o'qishga ohangdor yumshoq kulgu, yorug' his uyg'otuvchi intonatsiyani qo'shishni taqozo etadi.

G'azal — aruz vaznining eng yuksak, eng murakkab shakli. Unda ma'shuqaga murojaat, ishqiy kechinmalar, sufiyona ma'no, falsafiy mushohada mujassam bo'ladi. Ifodali o'qishda g'azalning tashbeh, isti'ora, kinoya, tazod kabi badiiy san'atlarini to'g'ri talqin etish talab etiladi.

G'azalni o'qishda quyidagilar muhim:

1. Talmeh va tasvirlarni ohang bilan ajratish– majoziy ma'nolarni o'quvchi ovoqidagi drammatizm yordami bilan ochib berishi kerak.

2. Radif va qafiyani musiqiy takror bilan ifodalash– bunda radifning ohangda alohida ko'rinishi g'azal ruhiyatini kuchaytiradi.

3. Baytlar orasidagi mantiqiy ko'prik– g'azallar musalsal bo'lmagan bo'lsa-da, o'qish jarayonida umumiy ruhiy uyg'unlik yaratiladi.

4. Tempning o'zgarishi– g'azal boshlanishida sokin, o'rtasida ravon, yakunida yuksak hissiy ohang berilishi maqsadga muvofiq.[3]

Ifodali o'qishning zamonaviy texnologiyalari

Audio-pedagogika. Aruzning musiqa bilan uyg'unligi sababli audiokurslardan foydalanish o'quvchiga ritmni eshitish orqali o'zlashtirish imkonini beradi. Maxsus yozib olingan namunalar asosida o'quvchilar intonatsiyani solishtiradi, to'g'ri talaffuzga yaqinlashadi.

Video-analiz texnologiyasi. O'quvchi o'z o'qish jarayonini videoga yozadi. O'qituvchi bilan birgalikda:

pauza,
temp,
urg'u,
nafas boshqaruvi

tahlil qilinadi.[4] Bu metod refleksiv o'qish malakasini shakllantiradi.

Raqamli ritm skanerlari. Mobil ilovalar orqali aruz vaznining bo'g'in tizimi grafik tarzda aks ettiriladi. O'quvchi o'qiyotganda dastur ritmning to'g'riligini aniqlab beradi.

Dramatizatsiya mashqlari. Ruboiy, tuyuq va g'azal matnlari asosida qisqa sahna ko'rinishlari tashkil etilishi o'quvchilarda:

hissiy ohang,

jonli talaffuz,

badiiy obrazni his qilish

ko'nikmalarini kuchaytiradi.

Ifodali o'qishdan oldin maxsus mashqlar bajariladi:

diafragma nafasini ochish,

muammoli tovushlarni mashq qilish,

ohang diapazonini kengaytirish.

Bular aruz vaznida o'qishning sifatini oshiradi.

Aruz vaznini o'qitishda dars quyidagi bosqichlarda tashkil etilishi samarali natija beradi:

1. Nazariy tayyorgarlik — aruzning takti, bo'g'ini, bahrlarini o'rganish.

2. Model orqali ko'rsatish — ustoz namunaviy o'qish ijro etadi.

3. Guruhda mashqlar — o'quvchilar kichik jamoalarda ritmik mashqlarni bajaradilar.

4. Yakka tartibda o'qish — intonatsiya ustida ishlash.

5. Refleksiya va tahlil — o'quvchi o'z xatolarini anglaydi va takomillashtiradi.[3]

Ushbu metodlar mumtoz janrlarni o'qitishni zamonaviy, qiziqarli va samarali jarayonga aylantiradi.

Xulosa qilib aytganda, aruz vaznidagi ruboiy, tuyuq va g'azallarni ifodali o'qish — nafaqat adabiy matnni tushunish, balki musiqiy ohangni sezish, ritmni boshqarish, badiiy tafakkurni rivojlantirishning ham samarali vositasidir. Innovatsion o'qitish texnologiyalari yordamida ushbu murakkab vazn tizimini o'zlashtirish yengillashadi, o'quvchi mumtoz she'riyatning ichki ruhiyatiga chuqur kirib boradi. Shunday qilib, dars jarayonida aruzni o'qitish faqat nazariy bilim emas, balki amaliy mahorat, nutq madaniyati va badiiy idrokni shakllantiruvchi keng qamrovli pedagogik jarayonga aylanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Karimov N. Aruz va mumtoz she'riyat tizimi. — Toshkent: Fan nashriyoti, 2018. — 45–96-betlar.
2. Do'stmuhammad O. G'azal san'ati va ohang. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. — 112–157-betlar.
3. Qodirov A. Ruboiy va tuyuqning nazariy asoslari. — Samarqand: Zarafshon, 2020. — 23–78-betlar.
4. Jumayev Sh. Ifodali o'qish metodikasi. — Qarshi: Nasaf, 2015. — 64–120-betlar.
5. Holiqova M. Pedagogik texnologiyalar va nutq madaniyati. — Toshkent: O'qituvchi, 2019. — 89–143-betlar.